

УДК 159.955.4:33.012.334

ЗАХОДИ РЕАЛІЗАЦІЇ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОЇ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ФАХІВЦЯ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Ільєнко О.Л., к. філол. н.,
доцент кафедри іноземних мов
Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

У статті представлено науково-методичну систему формування конкурентоспроможності фахівця муніципальної економіки, яку розроблено для студентів освітнього рівня «Бакалавр». Зазначається, що було проведено педагогічний експеримент, спрямований на формування когнітивно-операційного компонента конкурентоспроможності в студентів факультету економіки та підприємництва. Методика була заснована на поступовому введенні в програму підготовки майбутніх фахівців дисциплін, зміст яких був скорегований відповідно до актуалізації проблеми конкурентоспроможності: формування системи знань про конкурентоспроможність і комунікативних умінь (1 курс); формування загальнопрофесійних і фахових компетенцій (2 курс); актуалізація загальнопрофесійних і фахових компетенцій (3 курс); формування вмінь командної діяльності (4 курс).

Ключові слова: професійна підготовка, конкурентоспроможність, конкурентоспроможний фахівець, фахівець муніципальної економіки, науково-методична система, когнітивно-операційний компонент, заходи реалізації.

В статтю представлена науково-методическая система формирования конкурентоспособности специалиста муниципальной экономики, разработанная для студентов образовательного уровня «Бакалавр». Отмечается, что авторами был проведен педагогический эксперимент, направленный на формирование когнитивно-операционного компонента конкурентоспособности студентов факультета экономики и предпринимательства. Методика была основана на постепенном введении в программу подготовки будущих специалистов дисциплин, содержание которых было скорректировано согласно актуализации проблемы конкурентоспособности: формирование системы знаний о конкурентоспособности и коммуникативных умений (1 курс); формирование общепрофессиональных и профессиональных компетенций (2 курс); актуализация общепрофессиональных и профессиональных компетенций (3 курс); формирование умений командной деятельности (4 курс).

Ключевые слова: профессиональная подготовка, конкурентоспособность, конкурентоспособный специалист, специалист муниципальной экономики, научно-методическая система, когнитивно-операционный компонент, способы реализации.

Ilienko O.L. METHODS OF REALIZATION OF THE SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL SYSTEM FOR COMPETITIVENESS FORMATION OF THE PROFESSIONAL OF MUNICIPAL ECONOMY

The article focuses on the necessity of training a competitive professional for the municipal economy, who will possess new knowledge, new competencies and skills necessary to implement reforms in this branch. A scientific and methodical system of formation of a competitive professional of municipal economy is suggested, which is developed for the Bachelor degree students.

It is noted that by enhancing the competitiveness development of a future professional at the university, the educator launches the mechanism for its further self-development in the professional environment, in which this phenomenon can be fully realized. Consequently, implementation of such a system at the university level can be considered as the first stage for formation of competitiveness as a professional and personal phenomenon.

The results of the study prove that components such as needs and motivational, cognitive-operational and reflective-evaluative are identified in the integrated concept of competitiveness.

It is mentioned that a pedagogical experiment on forming the cognitive-operational component of competitiveness for the students of the department of Economics was conducted at O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv. The training was focused on a gradual introduction to the curriculum the disciplines, the content of which can be adjusted to different aspects of competitiveness, in particular, formation of the system of knowledge about competitiveness and communication skills (1 year); formation of general and professional competences (2 year); actualization of general and professional competencies (3 year); team building skills (4 year). The methods of the suggested system realization are demonstrated in the paper using the example of such disciplines as Fundamentals of Business Communication and City as a Social System.

Key words: professional training, competitiveness, competitive professional, professional of municipal economy, scientific and methodical system, cognitive-operational component, methods of realization.

Постановка проблеми. Динаміка розвитку суспільства й економіки в сучасному світі виявили необхідність для системи вищої освіти адекватно реагувати на них та здійснювати підготовку конкурентоспроможних фахівців, яких могли б успішно вирішувати професійні проблеми в умовах, що постійно змінюються. На нинішньому етапі розвитку муніципальна економіка потребує вирішення її нагальних завдань і впровадження нових механізмів управління на основі передового світового досвіду з урахуванням національних особливостей економічного стану України. Галузі необхідні фахівці з новим знанням, новими компетентностями, уміннями та навичками управління й публічного адміністрування для успішного здійснення реформ. Під час розроблення програм закладам вищої освіти потрібно чітко усвідомлювати, що необхідною є підготовка фахівця, здатного відповідати вимогам часу, бути конкурентоспроможним на ринку праці та відображати не тільки потреби сьогодення, але й орієнтуватися на виклики майбутнього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом збільшився інтерес і, відповідно, кількість наукових праць, присвячених питанням різноманітних підходів, механізмів, аспектів формування конкурентоспроможності майбутнього фахівця у сфері вищої освіти. Ці проблеми знайшли відображення в працях Т. Андріяко, В. Бикової, Ю. Завалевського, М. Захарової, В. Мезінова, О. Пономарьова, О. Романовського, О. Романовської, А. Семенової, В. Шаповалова.

У роботі використовувався системний підхід до дослідження певного поняття чи процесу, зокрема конкурентоспроможності, що найбільш ґрунтовно представлено в працях О. Іонової, Ю. Козловського й І. Козловської, О. Резван, Л. Сушенцевої, Л. Штефан [5; 6; 8; 9; 10]. На основі аналізу праць науковців О. Резван узагальнює ознаки соціальної системи як особливого виду системи, яка вибірково взаємодіє із середовищем. Така взаємодія може по-різному сприяти функціонуванню системи: сприяти її розвитку, зміцненню, стабілізації чи стримуванню її руху й інтегративних процесів [8, с. 182–183].

Постановка завдання. Формування компонентів конкурентоспроможності фахівця муніципальної економіки потребує розроблення науково-методичної системи, а також заходів її реалізації в процесі підготовки в університеті студентів освітнього рівня «Бакалавр».

Виклад основного матеріалу дослідження. Для визначення сутності науко-

во-методичної системи формування конкурентоспроможного фахівця муніципальної економіки слід проаналізувати суть поняття «система». Підтримуючи висновки попередніх дослідників (О. Іонової, Ю. Козловського й І. Козловської, О. Резван, Л. Сушенцевої, Л. Штефан), зауважуємо, що система формування конкурентоспроможності фахівця має ознаки соціальної, оскільки основна діяльність із перетворення особистості, що реалізується в певному середовищі, є затребуваною соціумом, адже конкурентоспроможність наразі є якістю, без якої фахівець не може бути успішним у житті.

У цьому аспекті актуальними для роботи вважаємо висновки науковців Л. Вороновської й Л. Ємельянової [2; 3], які наголошують на необхідності формування в майбутнього конкурентоспроможного фахівця таких особистісних якостей, що дозволяють надавати працедавцю перевагу перед іншими претендентами, зокрема асертивності, комунікативної активності, соціальної відповідальності, мобільності.

Пояснюючи сутність системи формування конкурентоспроможного фахівця, зокрема муніципальної економіки, слід орієнтуватися на її багатозаровість. Конкретний рівень досягнення конкурентоспроможності може бути сформований у певному середовищі, але загалом досягнення акме конкурентоспроможності особистості відбувається впродовж її активного професійного самовиявлення в різних середовищах. Саме тому неможливо дослідити процес подальшого формування зазначеного утворення в межах реалізації особистості у фаховому середовищі.

Система формування конкурентоспроможності фахівця також є такою, що розвивається, при цьому розвиток здійснюється на різних її рівнях. Пояснимо це детальніше. Особистість набуває якості конкурентоспроможності в межах освітнього середовища через педагогічний вплив на її мотивацію, загальнопрофесійні та фахові компетенції, рівень здатності до рефлексії, тобто на ті компоненти, які в цілому виявляють рівень конкурентоспроможності. Цей процес може відбуватися як природно (без спеціального втручання факторів впливу), так і організованим способом, коли створюється система впливу на особистість із метою актуалізації її самовдосконалення певного змісту (у нашому випадку вплив здійснюється з метою формування конкурентоспроможності). У цей період створюється й реалізується певна система, що містить мету, принципи, етапи та засоби впливу на особистість, уточнюються критерії та показники сформо-

ваності прогнозованого утворення; у межах системи в цільовому аспекті координується діяльність педагогів, зміст програми підготовки фахівців, форми педагогічного супроводу тощо. Результатом реалізації будь-якої педагогічної системи стає якісне перетворення особистості суб'єктів її впливу, що корелюється за змістом із її цільовим призначенням [4, с. 32].

Однак зауважуємо, що формування конкретного особистісного утворення, зокрема конкурентоспроможності, не завершується в межах одного середовища. Активізуючи розвиток майбутнього фахівця в аспекті його конкурентоспроможності в межах університетського середовища, ми запускаємо механізм його саморозвитку за зазначеним змістом у межах фахового середовища, в якому він буде реалізовуватися. Отже, акме результатів впливу системи формування конкурентоспроможності можна очікувати не лише від її реалізації в межах університету, а й передусім від самовиявлення особистості як конкурентоспроможного фахівця в професійному середовищі. Тому реалізацію такої системи в межах підготовки фахівців, зокрема муніципальної економіки, можна розглядати як етап формування конкурентоспроможності як особистісно-професійного утворення.

Варто зазначити, що для формування конкурентоспроможності майбутніх фахівців, муніципальної економіки зокрема, важливим стає урахування в системі як середовища, у якому буде відбуватися зазначений процес, так і наукових і методичних положень його організації, а значить, справедливим видається характеристика зазначеної системи як науково-методичної.

Запропонована науково-методична система формування конкурентоспроможності майбутнього фахівця муніципальної економіки базується на розумінні інтегрованості концепту «конкурентоспроможність» і зорієнтована на формуванні конкретних компонентів, які входять до його змісту, а саме: *потребово-мотиваційного, когнітивно-операційного та рефлексивно-оцінного компонентів.*

Зосередимося на когнітивно-операційному компоненті конкурентоспроможності фахівця, який більшість науковців розуміють як базовий, на основі якого здійснюється власне підготовка до професійної діяльності. Загалом змістове навантаження цього компонента зумовлене низкою компетенцій, які отримують майбутні фахівці в процесі професійної підготовки в межах освітніх програм.

Когнітивно-операційний компонент передбачає професійну мобільність – здат-

ність фахівця до ротації, його обізнаність щодо професійної діяльності в цілому, а також готовність отримувати нові знання, що необхідні в умовах реальності, що змінюється; цей компонент полягає в здійсненні конкурентоспроможними фахівцями професійної діяльності на основі тих знань і вмінь, що вони отримали в процесі навчання; дозволяє їм застосовувати на практиці методи активної соціально-психологічної взаємодії в процесі своєї професійної діяльності.

У цьому аспекті цінним для нашого дослідження стало розмежування С. Вітер [1] понять «економічна освіта» й «економічна підготовленість». При цьому якщо рівень економічної освіти можна визначити шляхом виявлення засвоєного мінімального об'єму економічних знань, а критерії оцінки якості цієї освіти постійно уточнюються й доповнюються, то рівень економічної підготовленості виявляється через уміння фахівця користуватися знаннями, реалізовувати на практиці фахові компетенції. Готовність до економічної діяльності науковець мислить як сформованість системи компетенцій, які включають не лише традиційно визначені в стандартах освіти знання й уміння, але й формування ціннісно-мотиваційних ставлень і проектувань на їх основі особистісної та суспільно значущої діяльності. Отже, для сучасного економіста незаперечно стає важливість причетності до суспільно значущих проектів, можливо, до волонтерської діяльності економічного спрямування.

Треба зазначити, що потребова-мотиваційний і рефлексивно-оцінний компоненти конкурентоспроможності можуть бути сформовані впродовж повного циклу реалізації зазначеної системи, тоді як когнітивно-операційний компонент потребує технологічного підходу до його формування, що пов'язано з поступовістю введення в програму підготовки майбутніх фахівців дисциплін, зміст яких має бути скорегований відповідно до актуалізації проблеми конкурентоспроможності: формування системи знань про конкурентоспроможність і комунікативних умінь (1 курс); формування загальнопрофесійних і фахових компетенцій (2 курс); актуалізація загальнопрофесійних і фахових компетенцій (3 курс); формування умінь командної діяльності (4 курс).

Таблиця 1 містить відомості щодо введення інформації з проблеми конкурентоспроможності фахівця муніципальної економіки, яку запропоновано надавати на 1–4 курсах навчання студентів у Харківському національному університеті міського господарства імені О.М. Бекетова.

Таблиця 1

**Уведення інформації з проблеми конкурентоспроможності в професійній
реалізації фахівця муніципальної економіки**

Курс	Дисципліна	Доповнення змісту за темою дослідження
1 курс	Українська ділова мова (за професійним спрямуванням)	Складання резюме з актуалізацією конкурентних елементів досвіду
	Іноземна мова	Спецкурс «Керівництво з будівництва кар'єри» (Career search guide) – чотирифазна модель розвитку кар'єри
	Основи ділової комунікації	Особливості роботи в команді; організація та підтримування ділових зв'язків
	Психологія	Правила протистояння маніпуляціям; правила ефективного спілкування на співбесідах
2 курс	Економіка підприємства	Система забезпечення конкурентоспроможності продукції (модуль «Продукція підприємства. Конкурентоспроможність продукції»). Модуль «Конкурентоспроможність підприємства»
	Місто як соціальна система	Розвиток корпоративної соціальної відповідальності як чинник конкурентоспроможності
	Конкурентоспроможність підприємства	Теоретичні основи конкурентних відносин
3 курс	Менеджмент	Розроблення аутсорсинг-проектів у галузі управління персоналом; залучення персоналу на умовах лізингу
4 курс	Проектний аналіз	Оцінювання міри виконання проекту за основними критеріями його успішності (порівняно з іншими проектами)

Заходи реалізації науково-методичної системи формування конкурентоспроможності фахівця муніципальної економіки розглянемо на прикладі двох дисциплін («Основи ділової комунікації» та «Місто як соціальна система»), що вивчаються на першому та другому курсі підготовки в університеті та сприяють формуванню системи знань про конкурентоспроможність і комунікативних умінь і формуванню загальнопрофесійних і фахових компетенцій.

У процесі викладання курсу дисципліни «**Основи ділової комунікації**» акцент було зроблено на особливостях роботи фахівця в команді, а також на важливості вміння організовувати та підтримувати ділові зв'язки. Зокрема, студентів спрямовували на усвідомлення необхідності корекції «Я-концепції особистості» щодо формування вольових якостей (наполегливість, дисциплінованість, самостійність, цілеспрямованість, ініціативність, організованість), важливих для командної роботи. Зважаючи на переважну спрямованість студентів не лише на отримання роботи за фахом, але й на кар'єрний розвиток, кожне практичне завдання занять у межах зазначених тем обирали з метою формування рис характеру та компетенцій, важливих для командної

роботи. Так, студенти отримували інформацію про те, що для найбільш успішної роботи в команді (групі) кожному учаснику має бути надано умови для найбільш ефективного виявлення саме його здібностей (тобто важливого значення набуває умова врахування особистісно-індивідуальних особливостей у межах завдань групової діяльності). Для цього в групі має бути створена ієрархія рольових позицій: лідер (координатор); узагальнювач – людина, яка може здійснювати керівництво загальною діяльністю (або конкретним процесом); генератор ідей – член групи, який найбільш активно створює нові ідеї, є джерелом творчості; експерт (контролер, оцінювач) – людина, основною якістю якої є обережність, що виявляється в намаганні все перевірити, знайти недоліки, а значить, попередити помилку; узгоджувач – член групи, який уміє пов'язати завдання, що виконується, з іншими завданнями організації, таким чином надаючи йому важливості в стратегічному розвитку організації; випробувач (практик-виконавець) – учасник команди, найбільш придатний для втілення рішень у практичну діяльність, він постійно розглядає ідеї з позиції їх реальності; помічник – той, хто не має чітких власних претензій,

але готовий допомагати в конкретній роботі, підтримати слухну ідею. Після того, як студенти ознайомилися з ієрархією групових позицій, вони мали виконати низку вправ: на розподіл ролей у заданій команді в умовах визначеної діяльності; вибір команди (конкретних осіб із запропонованих) для виконання конкретного завдання; доведення до члена команди змісту його ролі та функціональних завдань.

Важливого значення для формування особистісних якостей і вмінь, необхідних для ефективної комунікації в професійній діяльності, набуло застосування в процесі навчально-пізнавальної діяльності ігрових технологій. Так, студенти залучалися до виконання вправ «Будинок» (усвідомлення своєї ролі в групі, стилю власної поведінки), «Зручна й незручна позиція» (усвідомлення значення рівності позицій співрозмовників у взаємодії); «Вихід із контакту» (формування вміння вийти з контакту); ділової гри «Перемовини» (формування вміння ведення ділової дискусії як інструмента ефективної взаємодії) [7].

Важливою компетенцією фахівця будь-якого профілю стає вміння організувати професійну комунікацію та підтримувати набуті зв'язки в межах професійного середовища. Згідно із цим майбутнім фахівцям муніципальної економіки було дане завдання проаналізувати можливості набуття нових професійних зв'язків в умовах навчання в університеті. Результати пошукової роботи виявили, що найбільшою часткою вибору студентами можливостей нових комунікацій є створення тематичних груп у соціальних мережах, а отже, і постійне оновлення тематичного змісту інформації в цих групах, цікавої для нових комунікантів. Зазначена діяльність була визнана студентами як найбільш ефективний спосіб підтримання комунікаційних зв'язків. Крім того, майбутні фахівці муніципальної економіки зауважили, що в якісному аспекті комунікаційні професійні зв'язки мають реалізовуватися не лише у віртуальний спосіб, а й у реальних формах спілкування, наприклад, у процесі конференцій, різного роду семінарів, тренінгів тощо. Таким чином, комунікаційні зв'язки можна розглядати як досить серйозний спосіб конкурентоспроможності особистості на ринку праці.

Гуманістичний аспект проблеми конкурентоспроможності було актуалізовано в процесі вивчення дисципліни **«Місто як соціальна система»** (2 курс). Метою дисципліни було ознайомлення студентів із концепцією міста, зокрема його сучасного стану розвитку (постіндустріальне місто), і можливостями, які місто як соціальна

структура надає людині як своїй частині і як окремій особистості. Свідомість майбутніх фахівців муніципальної економіки спрямовувалася на те, що кожен містянин включений, з одного боку, у міські соціальні мережі (тобто є користувачем кожної із цих мереж), а з іншого – у розвиток конкретної соціальної структури (оскільки є представником однієї з них – працівником конкретної організації, яка створює продукт для інших користувачів соціальних мереж міста). У цьому аспекті важливою для кожного містянина як представника соціальної системи є його затребуваність іншими одиницями суспільства, а отже, ідеться про соціальну відповідальність кожного майбутнього фахівця. Орієнтуючись на меценатські підходи відомих підприємців, наприклад Д. Паккарда й інших, студенти визначали, що соціальна відповідальність у сучасній міській корпоративній культурі є обов'язковим елементом успіху, оскільки дозволяє робити внесок у поліпшення якості життя суспільства (не лише платити необхідні податки, а й колективно робити те, що не під силу одинакам). Отже, активність у представленні соціальних стартапів і їх реалізації є досить затребуваною якістю для сучасного фахівця, а отже, слід не лише бути готовим до виконання фахових завдань, а й стати корисним для організації, уміти реагувати на запити суспільства, виокремлювати необхідні для конкретних споживачів соціальні потреби й виявляти ініціативу в їх реалізації. Таким чином, однією зі стратегій професійної реалізації для молодого фахівця має стати готовність до соціального партнерства, що можна розглядати як конкурентну якість у межах фахової реалізації.

Згідно із вищезазначеним для студентів експериментальної групи було створено умови реалізації у волонтерських організаціях, що дозволяло приєднатися до соціально орієнтованої діяльності. Зокрема, студенти мали змогу реалізовуватися у межах центрів, що працюють на базі ХНУМГ імені О.М. Бекетова. Так, Центр регіонального розвитку запропонував студентам узяти участь у реалізації проекту «Соціальний діалог», завданням якого була промоція соціальної відповідальності серед населення Балаклійського, Барвінківського та Ізюмського районів Харківської області. Волонтерська діяльність студентів передбачала організацію та проведення тренінгів із метою навчання учасників готувати проектні заявки для участі в грантових конкурсах, підготовки проектів, пропозиції для подачі до фондів. Результатом такої діяльності стали позитивні відгуки від районних адміністрацій зі звітами про те, що деякі заявки,

створені за допомогою студентів-волонтерів, уже отримали фінансування (грант на власний бізнес для переселенців у рамках проекту програми малих грантів ПРООН і в рамках конкурсу міні-проектів «Разом у майбутнє» (2016 рік)).

У межах проекту «Вода в долонях» студенти-волонтери залучалися до облаштування джерел у сільських районах Харківської області, проведення перевірки питної води в СЕС та ініціювання передання цих джерел на баланс районних адміністрацій.

Участь у проекті «Гендерний аудит міського простору» (м. Харків, м. Чугуїв (Харківська область), м. Комсомольськ (Полтавська область)) дозволила зорієнтувати майбутніх фахівців муніципальної економіки на важливість урахування соціальних потреб населення для забезпечення ефективного користування місцями міської рекреації. Студенти проводили опитування щодо задоволення потреб дітей різних вікових категорій і статі в межах дитячих майданчиків; безпеки перебування в зонах рекреації; обладнання для маломобільних осіб (мами з візочками) тощо. Після проведеного аудиту керівникам територіальних адміністрацій були надані пропозиції щодо покращення умов визначених територій для користувачів.

Отже, у процесі навчання студенти отримували можливість як дізнатися про особливості змісту поняття «конкурентоспроможність» відповідно до організації та фахівця, так і долучитися до диверсифікованих видів діяльності з метою набуття конкурентоспроможності в межах професійного середовища.

Висновки з проведеного дослідження. Формування конкурентоспроможності майбутнього фахівця стає необхідним в умовах сучасних реформ, зокрема, галузі муніципальної економіки. Запропонована науково-методична система формування конкурентоспроможності майбутнього фахівця муніципальної економіки передбачає здійснення педагогічного впливу на особистість студента. Формування когнітивно-операційного компонента потребує

технологічного підходу, що здійснюється через поступове введення в програму підготовки майбутніх фахівців тих дисциплін, зміст яких має бути скорегований відповідно до актуалізації проблеми конкурентоспроможності, а саме формування системи знань про конкурентоспроможність і комунікативних умінь (1 курс); формування загальнопрофесійних і фахових компетенцій (2 курс); актуалізація загальнопрофесійних і фахових компетенцій (3 курс); формування вмінь командної діяльності (4 курс).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вітер С. Вимоги до майбутніх фахівців економічного профілю у контексті підготовки для аграрної сфери. Молодь і ринок. № 6 (89). 2012. С. 140–145.
2. Вороновська Л. Формування професійної мобільності майбутніх фахівців комунального господарства: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Дніпропетровськ, 2016. 282 с.
3. Емельянова Л. Психология конкуренции и конкурентоспособности: монография. М.: Изд-во МГОУ, 2008. 440 с.
4. Ільєнко О. Зміст науково-методичної системи формування конкурентоспроможного фахівця муніципальної економіки та етапи її реалізації. Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. № 2, 2018. С. 28–37.
5. Іонова О. Системний та синергетичний підходи у педагогічних дослідженнях: навч. посіб. Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2011. 50 с.
6. Козловський Ю., Козловська І. Едукаційна інтегродогія: монографія. Львів: Сполом, 2015. 360 с.
7. Моргунова С., Резван О. Тренінг соціальної взаємодії: навчально-методичний посібник. Харків: ХНАДУ, 2017. 102 с.
8. Резван О. Формування професійно-рефлексивної позиції майбутнього фахівця автомобільно-дорожньої галузі: монографія. Х.: «Точка», 2014. 400 с.
9. Сушенцева Л. Формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах: теорія і практика: монографія. Кривий Ріг: Вид. дім, 2011. 385 с.
10. Штефан Л. Теоретичні і методичні засади формування інноваційної культури майбутніх інженерів-педагогів у процесі професійної підготовки: дис. на здобуття д. пед. н. зі спец. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Харків, 2013. 535 с.